
LÓRINCZ JULIANNA

ARANY JÁNOS NÉPIES ÉS ARCHAIKUS NYELVI ELEMINEK FORDÍTÁSA

Az irodalmi fordítás terminológiai kérdései

A **műfordítás** műszó szorosabb értelemben véve nem terminus technicus, de mivel általánosan alkalmazzák a szépirodalmi művek fordítási folyamatának és eredményének jelölésére, tudományos műszóvá vált. A 20. század 90-es éveitől kezdve a műfordítás szinonimájaként egyre gyakrabban alkalmazzák a magyar és a nemzetközi szakirodalomban is az **irodalmi fordítás** szakkifejezést a szépirodalmi szövegek fordítási folyamatának és eredményének megnevezésére egyaránt (vö. Kazakova 2006). Az irodalmi fordítás terminus technicus a műfordítás-fogalom szinonimájaként használatos a szakirodalomban. Az irodalmi fordítás mint sajátos fordítói tevékenység kettős státuszú. E kettős státusz a kultúrák közötti kommunikációban betöltött kettős szerepének felel meg: 1. A fordított irodalmi szöveg a célnyelvi olvasó számára egyrészt az eredeti szöveg szerepét tölti be, 2. másrészt a fordítás eredményeképpen létrejött célnyelvi szöveg a célnyelvi kultúra részévé is válik. A műfordítási folyamatot intertextualitásként, valamint az eredeti és a műfordításszöveget intertextusként értelmező felfogás is elterjedt az irodalmifordítás-elméleti szakirodalomban (vö. Szegedy-Maszák 1998, Kulcsár Szabó 1998, Kazakova 2006). Az 1. szerep a fordított szövegtől a forrásnyelv és kultúra iránti „hűséget” követeli meg, azaz a forrásnyelvi szöveg invariánsként való értelmezését. A 2. szerep pedig a célnyelv és célkultúra normáihoz és hagyományaihoz való igazodást, amelyhez igazodik a meghonosító vagy másképpen domesztikáló fordítói elv is (vö. Szegedy-Maszák 1998, Kulcsár Szabó 1998, Zsilka 2001, Kazakova 2006).

Szegedy-Maszák Mihály (1998) szerint a szakirodalomban az irodalmi fordítást kétféle előfeltevésből közelítik meg: 1. A kultúrák nagy vonalakban hasonlítanak egymáshoz, így az egyetemesség, a hasonlóság vizsgálata lehet az elsődleges szempont. 2. A kultúrák különbözősége, sajátosságai a vizsgálat tárgya, így nem az azonosság, hanem a különbözőség kimutatása a fő szempont.

Az irodalmi fordítási folyamatban olyan új irodalmi szövegeket kell a fordítónak alkotnia a célnyelven, amelyek a célnyelvi kánonba illeszkednek be, függetlenül attól, hogy a forrásnyelvi szövegtől sok szempontból eltérnek. Ha a célnyelvi befogadók elfogadják őket kanonikus szövegnek, akkor nem avulnak el olyan könnyen, mint azok a fordítások, amelyek ugyan mind tartalmi, mind pedig formai szempontból követik a forrásnyelvi szöveget, de idegennek hatnak a célnyelvi kultúrában.

Pragmatikai adaptáció, újraírás

„Az eredeti és a fordítás közötti kapcsolatot akkor tartjuk egyértelműnek, ha a két szöveg nyelvi makrostrukturái jelentős részben egybevágnak, fedésbe hozhatók. Ha a két szöveg ugyanazt a történetet meséli el, vagy ugyanazt a gondolatmenetet és érvrendszert követi, az nem feltétlenül fordítás, hanem lehet adaptáció, feldolgozás, vagy – a szöveg önmeghatározásától függően – akár rosszhiszemű plágium is (bár természetesen az önmagát eredetinek állító fordítás is plágium)” (Kappanyos 2014: 130).

A fordítást nevezik **pragmatikai adaptációnak** is, attól függően, milyen változások következtek be a forrásnyelvi szövegben a fordítási folyamat során, és mennyire van összhangban a célnyelvi szöveggel. Gideon Toury véleménye alapján az irodalmi fordításokat a célnyelvi kultúra részeinek tekinthetjük, ha a célnyelvi befogadó elfogadja őket célnyelvi szöveggént. Toury azonban különbséget tesz a forrásnyelvi kultúrában irodalmi szövegnek elfogadott szövegek és a célnyelvi kultúra által irodalminak elfogadott szövegek között (vö. Toury 1980). Az irodalmi fordítások megítélésében éppen úgy, mint a forrásnyelvi irodalmi szövegekében, a recepciónak is fontos szerepe van (vö. még Toldi 2016, Vándor 2010).

A pragmatikai adaptáció másodlagos szövegalkotás, szövegreprodukció: a forrásnyelvi szövegnek a célnyelvi befogadó számára érthető, befogadható szöveg létrehozása, illetve az adaptív folyamat eredményeképpen létrejött fordításszöveg. A pragmatikai adaptáció során a fordító olyan átváltási műveleteket hajt végre, amelyek lehetővé teszik a forrásnyelvi szöveg megértését a célnyelvi befogadó számára. A pragmatikai adaptáció a lefordíthatatlannak ítélt kultúrspecifikus fogalmak átültetésére is gyakran használt módszer. Nevezik **kulturális áthelyezésnek** is, szépirodalmi művek esetében pedig **kulturális átültetésnek** (vö. Benő 2011: 138).

A pragmatikai adaptáció fogalomra az irodalomtudományi szakirodalomban régebbi korokban használták a **magyarítás** műszót is. Például a 20. század előtt keletkezett magyar fordításokban gyakran az idegen nyelvű irodalmi művek helyszínét, szereplőit áthelyezték más környezetbe, így tették befogadhatóvá a célnyelvi kultúra olvasói számára. Ismeretes, hogy az idegen szerzők neveit (reáliák) lefordították magyarra, valamint a magyar nevek sorrendjének megfelelően írták le. Például: Verne Gyula (Jules Verne), May Károly (Karl May) stb. A pragmatikai adaptáció segíti „az idegen kultúra hozzáférhetőségét” (Szegedy-Maszák 2008: 242). De az irodalmi szövegek befogadása, különösen a költői szövegeké, koronként és befogadónként is változik.

A műfordításról való gondolkodás szakirodalmában számtalan példát találunk arra, hogyan működik a régebbi korok világirodalmi műveinek befogadása, újraértelmezése, a költő műfordítók, például a nyugatosok közül Kosztolányi, Szabó Lőrinc fordításaiban, de az ókori irodalmak különböző fordításait olvasva is sokszor találkozunk a pragmatikai adaptációval, a posztmodern kor drámafordításainak egy része, például a posztmodern kor Shakespeare-fordításai

szintén erről tanúskodnak (vö. Rába 1969, Polgár 2003, 2011, Toldi 2016).

Az **újraírás** a posztmodern irodalomelmélet fogalma, amelyet az irodalmi fordításról szóló szakmunkák is átvettek (vö. Toldi 2016). A forrásnyelvi szöveg újraírásának eredményeképpen létrejött irodalmi szövegnek a célkultúra irodalmi kánonjába kell beilleszkednie, de az újraírás folyamatában létrejött fordítások hatással vannak a forrásnyelvi kultúrára is. Az újraírás során „... a fordító megteremti egy író stílusát, identitását, kulturális utalás- és hivatkozásrendszerét, és hozzárendeli azokat a nyelvi eszközöket, melyekkel egy új kulturális közegben új műként megmutatkozhat. Az átírás mindig választások elé állítja a fordítót, elhelyezi térben és időben is az új szöveget, egy új nyelvi környezet írói között. Az újraírás műveletei eközben nem mellékesek, hiszen egy irodalmi művet csak akkor fogad be a célkultúra, ha annak értékrendje megegyezik a befogadó kultúra alapvető értékrendjével” (Toldi 2016: 468).

A művészi archaizálás

Martinkó András szerint „Az archaizálásnak már Dugonics óta ismert [...] eszköze a népi = régi azonosítás [...]. A tájnyelvi formák szokatlansága, a köznyelvtől, maitól való elütése önmagában is egy más gondolkodásformát sugall, mely kétségkívül [...] a múlt felé mutat” (Martinkó 1954: 371). A különböző szövegek stílusának régiességét sokféle nyelvi elembe felfedezhetjük:

1. helyesírásban,
2. szóhasználatban,
3. alaki módosulásokban (variánsokban),
4. mondatformálásban (Szikszainé Nagy 2007).

Szikszainé Nagy Irma arra is felhívja a figyelmet, hogy egy sokkal később keletkezett művészi szövegben nem szerencsés teljesen rekonstruálni a régi kor nyelvét, mivel az érthetatlenné teszi a későbbi korok befogadói számára a művet (vö. Szikszainé Nagy 2007: 642). Különbséget kell tennünk a szükségszerű, azaz funkcióval történő archaizálás és a szükségtelen, a szöveg megértését nehezítő archaizálás között (vö. Minya 2011, 2017). A művészi archaizálás szükségszerű, ha atmoszférateremtési funkcióval régebbi korok nyelvi elemeinek felhasználására szolgál (vö. Szikszainé Nagy 2007; Minya, 2017).

Az archaizmusok típusai

A lexikográfiai szakirodalom az archaizmusok következő típusait tartja számon:

1. **fogalmi archaizmusok:** a köznyelvből már kiveszett fogalmakat jelölő szavak. pl. *nádorispán*
2. **jelentésbeli archaizmusok:** a köznyelvben ma is élő szavak egyes jelentései már nem használatosak. pl. agy 'koponya, koponyacsont'; *marha* 'kincs'

3. formai archaizmusok, pl. *tereh* 'teher' (Tomba 1972, Bárczi 1980, Minya 2011).

Arany a Toldiban és a történelmi balladákban különösen kedveli a régies szavak, a fogalmi, formai és jelentésbeli archaizmusok használatát.

Fogalmi archaizmusok a Toldiban:

És mint **toportyán**, ha juhász kergette,
Magát egy kiszáradt nádasba vette
toportyán: 'réti farkas'
(toportyánféreg: → féreg vö. Üvölt, mint a fába szorult féreg.)

Jelentésbeli archaizmusok:

Toldinak a szíve hajlott a kérésen,
„Legyen úgy” felelte, **marhádat** elvészem...
marha = 'vagyontárgy, értéktárgy'

Alaki archaizmusok: a nyelvi elem szemantikailag nem, csak alakilag tér el a köznyelvi szótól. Pl. 1. *Hasztalan* **leskődött** ott az édes álom

leskődik: 'leskelődik, hosszasan les, figyel'

2. *Nádtors* **lőn** az ágya, **zsombok** a párnája

lőn = 'lett'

zsombok = zsombék 'ingoványos lapályból imitt-amott kiemelkedő, alacsony tömör növénycsoport v. elhalt növényi részekből keletkezett kis halom, gyepes hant' (Pásztor 1986: 263)

3. *Futá* minden ember a bizonyos **halált**. 'futott a halál elől'

Tomba József utal rá, hogy Arany idejében az írók között divat is volt, hogy régi szót alkalmazzanak szövegeikben, de még gyakrabban régiesnek tűnő szavakat találjanak ki, majd a hitelkeltés érdekében beépítsék azokat a műbe (Tomba 1972: 57), ezek azonban sokszor szükségtelen archaizmusok voltak.

A tájszók típusai

A lexikográfiai szakirodalomban a tájszók következő típusait különítik el (Kiss 2002: 399).

1. valódi tájszó: a köznyelvben meglévő fogalmat más szóval nevez meg: *tengeri* 'kukorica; *pityóka* 'krumpli'

- 2. jelentésbeli tájszó:** a köznyelvben is ismert jelentésektől eltérő, csak egyes területeken ismert jelentések kapcsolódnak hozzá: *bogár* 'légy'; *betyár* 'nőtlen legény'
- 3. alakú tájszó:** a köznyelvi szótól csak alakilag vagy kiejtésében tér el, elsődleges fogalmi jelentése azonos: *hun* 'hol'.

A tájszók és az archaikus nyelvi elemek a nem nyelvész szakemberek és az anyanyelvüket automatikusan használó, de a jelentéseken nem gondolkozó befogadók számára nehezen különíthetőek el, különösen ma. Értelmező szótáraink stílusminősítési rendszere is azt mutatja, hogy nagyon sokszor nehéz elhatárolni a tájnyelvi elemeket az archaizmusoktól.

A tájszavak művészi felhasználásának értékelése koronként is változó. Már a 20. sz. második felében is sokat változott a korábbi időkhöz képest a régies és népi nyelvi, valamint a tájnyelvi elemek szépirodalmi felhasználásának megítélése (vö. Tompa 1972: 57). A 21. században pedig tovább folytatódik a folyamat, és eljutottunk odáig, hogy nemcsak az iskolai tankönyvekben lévő régi szövegek archaikus és népi elemeit nem értik a tanulók, de az egyetemi magyar szakos képzésben részt vevők számára is gondot okoz a megértés.

A tájszavak, népi nyelvi elemek alkalmazása Arany Toldijában

Arany János költészetében – ahogy Petőfiéban is – a tájszavak és népi nyelvi elemek tudatosan vállalt stílusújtási céllal szerepelnek. Petőfi a népköltészetet, a nép nyelvét tekinti igazi művészi forrásnak. Arany hasonlóképpen vélekedik erről, de a műveiben több tájszót használ, mint Petőfi, aki nem valódi tájszókat, hanem a nép természetes beszédének elemeit építi be költészetébe.

Arany a Toldiban kevés valódi tájszót használ. A műben elsősorban jelentésbeli és alakú tájszók fordulnak elő (vö. Riedl 1887, Pásztor 1986). Az olyan népi nyelvi fordulatok vannak többségben a műben, amelyek a népi nyelvben már Arany idejében is ismertek voltak (vö. Barta 2003, Pásztor 1986, Horváth 2017, Beke 2017), vagy Arany Toldijának hatására épültek be a köznyelvbe, és ma már nem tekintjük őket népi nyelvi szavaknak, hanem a mai nyelvi sztenderd részei.

Arany a Toldi-szövegben nagyon kevés valódi tájszót használ, az alakú tájszók és a népi nyelvi fordulatok vannak többségben benne. Ezt támasztja alá Pásztor Emil Toldi-szótárának előszava is: „Arany Toldijának szókészlete egyrészt olyan szavakból áll, amelyeket mindnyájan ismerünk (ezek köznyelvi szótárainkban is megtalálhatók), másrészt olyanokból, amelyek a költőnek vagy épp e művének eléggé egyedi szavai, s ezért az eddig megjelent köznyelvi és írói szótárakban hiába keressük őket” (Pásztor 1986: 16).

Ugyancsak Pásztor Emil említi, hogy például a Czuczor–Fogarasi-féle értelmező szótárban (1862) sok, a Toldiban használt szó nem is szerepel, ezek valószínűleg Arany művei nyomán később kerültek be a köznyelvbe, s így a későbbi értelmező szótárainkba is. Ilyen szavak pl. *anyafarkas*, *apródság*, *avas* (fn), *kecs-*

ketömlő, gyepszél, szöcskenyáj, zszindelytető stb. Olyan szavak is szerepelnek a Toldiban, amelyek különböző jelentésekben a köznyelvben is megvannak, de Arany új jelentésben alkalmazza őket. Ezek a jelentésbeli tájszók. „Sok olyan szava van a Toldinak, amelyet önmagában szinte lehetetlen volna értelmezni, mivel a szó csak része egy sajátos jelentésű szókapcsolatnak. Ilyenkor az ATSz. a szókapcsolat egészét értelmezi” (Pásztor 1986: 17).

Arany Toldijának stílusában a népies elemek sűrítetten vannak jelen, az alaki és jelentésbeli tájszavakat és népies beszédfordulatokat az idézett kor, a szereplők beszédének érzékeltetésére alkalmazza a költő. Barta János megfogalmazásában: „Szókincse »válogatott« szókincs, nem ösztönösen kínálkozó; gazdag forrásokból válogat, de ezt a folyamatot a dúsítás, az energiák kibontásának igénye irányítja. [...] Mivel a tárgyalt stílusesszók jó része ismert, népi, éppen kollektív eredetű, [...] a köztudatban vagy felületes olvasásra ez a stílus a »naív«, az »egyszerű« benyomását kelti. Valójában [...] Arany stílus-szándékát a dúsítás jellemzi, az a törekvés, hogy egy-egy nyelvi-szemléleti egységbe minél több stiláris energiát fogjon össze” (Barta 2003: 220). Az Arany János nyelvélet elemző Riedl Frigyes már korábban megerősítette, hogy a Toldiban Arany a tájszavakat Toldi Miklós és környezete leírásának, valamint a szereplők beszédének érzékeltetésére alkalmazza (vö. Riedl 1887).

Az archaikus és népi nyelvi elemeket tartalmazó szövegek fordítása

A régi szövegek fordításában mindig vannak olyan nyelvi elemek, amelyek már nem részei a forrásnyelvi kultúrának, sem pedig a fordítás korabeli célnyelvi kultúrának. Ezek fordításakor szükségszerűen lesznek veszteségek az eredeti szöveghez viszonyítva. A veszteségek azonban kompenzációval többnyire pótolhatók. Klaudy Kinga és Simigné Fenyő Sarolta a következőképpen határozza meg a kompenzáció műveletét: „Kompenzációról akkor beszélünk, amikor a fordító tudatosítja a fordítás során elkerülhetetlen veszteségeket, és az elveszett jelentéseket más helyen, más eszközökkel próbálja visszaadni. A kompenzáció klasszikus esete: az egyéni – tájnyelvi vagy rétegnyelvi beszéd-sajátosságok visszaadása a célnyelvben rendelkezésre álló eszközökkel: pl. tájszavakkal, szleng kifejezéssel, torzított helyesírással stb. (lokális kompenzáció)” (Klaudy–Simigné Fenyő 2000: 96). Ha a forrásnyelvi szöveg egyes nyelvi elemeit – pl. a nyelvi kifejezés hiánya vagy prozódiai okok miatt – lehetetlen a célnyelvi szövegnek ugyanazon a helyén visszaadni, akkor azokat a fordító a célnyelvi szöveg más helyein, a szövegegész szintjén tartalmilag és formailag a forrásnyelvvel funkcionálisan adekvát eszközökkel kompenzálja. Ezt nevezzük globális kompenzációnak.

Marszalek a dialektizmusok fordításának különböző módjait írja le, de ezek a módszerek nemcsak a tájnyelvi, hanem a sajátos kulturális elemeket, reáliákat tartalmazó szövegek fordítására is érvényesek:

1. köznyelvi lexikai elemekkel való fordítás,
2. frazeológiai egységekkel történő fordítás,
3. a dialektizmusok teljes átvétele transliterációval,
4. a stilisztikai kompenzáció módszerének alkalmazása,
5. semleges stílusértékű lexikai elemekkel való fordítás (Marszałek 1999: 22).

Marszałek szerint fontos kérdés, hogy a tájnyelvi és népnyelvi elemek milyen funkciót töltenek be az eredeti szövegben. Ezek különbözőek lehetnek:

1. A dialektizmusok a szöveg fő információhordozói, alapvetően meghatározzák a szöveg jelentését.
2. Stilisztikai funkciójuk van, azaz a környezet felidézésére, a szereplők beszédének jellemzésére szolgálnak.
3. Funkciójuk a szöveg képi világának kifejezése.

E két utóbbi szempont – különösen a szépirodalmi szövegekben – szorosan összefügg egymással. Példaként említhetjük Solohov Csendes Don című regényének magyar fordítását is, amelyben a doni kozák tájnyelvet Makai Imre olyan eljárást választva adta vissza magyarul, ami nem hasonlít a doni kozákok nyelvére, de funkcionálisan megfelel az eredetinek. Makai a hajdúsági dialektust vette alapul, de nem követte annak minden jellegzetességét. Elhagyta pl. az ízést, amely megváltoztatta volna a forrásnyelvi szöveg teljes nyelvi és nem nyelvi környezetét, valamint elhagyta a csak szűk körben érthető valódi tájszókat is. A tájszókat a környezet, a szereplők nyelvi stílusának érzékeltetésére alkalmazta, de nem mindenütt használt tájszót a szövegnek azokon a helyein, ahol Solohov (vö. Klaudy–Simigné Fenyő 2000: 97). De a szöveg valamely dialektushoz tartozó elemeinek fordítása a tájszók típusától is függ. A jelentésbeli tájszókat és az alaki tájszókat többnyire lehet helyettesíteni célnyelvi megfelelőikkel. A valódi tájszók fordítása szinte lehetetlen, mindenképpen szükség van kompenzálásra a fordításban.

Arany Toldijának tájnyelvi és népies fordulatai az orosz célnyelvi szövegvariánsban

Arany Toldijának első orosz nyelvű szövegváltozata egy 1952-es orosz nyelvű magyar költészeti antológiában (Антология венгерской поэзии) található meg. A szöveget Nyikolaj Zabolockij fordította.

Jelen munkában csak az Első ének tájnyelvi és népies szavainak, szókapcsolatainak orosz változatait vizsgálom szemantikai és stilisztikai szempontból. Arany János szövegeit elemezve megkerülhetetlen a szövegalkotó elemek stilisztikai értékének elemzése is, így a fordítás értékelésekor erre is kitérek.

(1) *Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta.
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyéryni zöld hely nagy határ mezőben.
Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.*

Горит на солнце тощая отава.

*Куда ни глянь, налево и направо,
Кузнечики среди сухих стеблей*

*Пасутся, истомленные, на ней.
Работники в тени большого стога*

Храпят, как будто дел у них немного.

Эх, а пока бездельники храпят,

Возы вокруг порожние стоят!

'Ég a napon a vékony (ösztvér, cingár) sarjú.

Bárhová nézel, balra és jobbra,
Szöcskék a száraz tarlómaradványok közt

Legelnek, bágyadtan, rajta.
A munkások a nagy asztag árnyékában

Horkolnak, mintha kevés dolguk lenne.

Ej, pedig amíg a naplopók (henyelők) horkolnak,

A szekerek körül üresen állnak!

A következőkben olyan szavakat és nyelvi kifejezéseket elemzünk, amelyek nagy része ma már nem szerepel a köznyelvben, jó részük fogalmi archaizmus.

1. A *kopár szík sarja* kifejezés 'levágott gabona töve' szövegbeli aktuális jelentését nem tükrözi az orosz variáns: *тощая отава* 'vékony (ösztvér, cingár) sarjú'. Az eredeti nyelvi szerkezet értelmét ugyan visszaadja a kifejezés, de nem pontosan. Viszont a 3. sorban kompenzál a fordító, átkódolja az eredeti jelentést, de az aranyi tömör stíluskép helyett variációs ismétléses alakzat formájú keletkezik.

2. A *tors* 'a lekaszált gabona, fű v. levágott nád földben maradt szára, töve' (Pásztor 1986: 239) értelmét (pontos jelentését nem) a *стебля* 'tarlómaradvány' jelentésű szó ugyan visszaadja, de az aranyi kép ismét módosul az orosz szövegvariánsban.

3. A *szolga* szó közvetlen orosz megfelelője a *слуга* lenne, de a fordítás keletkezésének idejében a szónak már mind a magyar, mind pedig az orosz nyelvben pejoratív stílusértéke volt. Elhalványult az eredeti jelentése: 'háztartási, gazdasági vagy valakinek a személye körüli fizikai munkára szerződött férfi alkalmazott', amelyet még Arany idejében is őrzött. Az orosz szövegben nem is a *слуга*, hanem a *работники* 'munkások' szó szerepel, ami jelentésszűkülést eredményez.

4. A *szöcskenyáj* Arany egyedi szóalkotása: 'szöcskék csoportja' (Pásztor 1986: 228) metaforikus szóösszetétel, és a *legelésznek* igei megszemélyesítéssel tár-

sított komplex képként szerepel a magyar szövegben. Az orosz szövegvariánsban a szóösszetétel helyett a *кузнечики* 'szöcskék' szót használja a fordító, ezzel a komplex kép nem, csak a megszemélyesítés jön létre a célnyelvi szövegvariánsban.

5. A forrásnyelvi *boglya* szó helyett a *сроз* 'asztag' jelenik meg a célnyelvi szövegben. A boglya azonban méretét, alakját és funkcióját tekintve nagyobb, mint az asztag. Boglya: 'szálas takarmányféléből (vagy aprított fából) rakott kupola alakú rakás' (ÉKsz. 1978: 142) '10–12 bukóból álló kúpalakú (széna- v. lóhere) rakás' (Csúry 1935: 98). Ez utóbbi jelentés van közelebb az Arany által használt szó jelentéséhez: 'gabona kévéből rakott szabályos, magas, nagy hal-maz' (ÉKsz. 1978: 62).

(2) *Ösztövért kutágas, hórihorgas gémmel*
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.
Válunál az ökrök szomjasan delelnék,
Bölgölyök hadával háborúra kelnek:
De felült Lackó a béresek nyakára,
Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára.

Az orosz szövegvariáns:

Журавль с шестом, склонившись у колодца, Глядит в него, покуда не напьется, Из недр земли, и тощ, и сухопар, Он кровь сосет, как великан-комар. Жуют волы, от жажды сатанея, Но оводы их жалят все сильнее, А лени у парней невпроворот – Никто воды в колоду не нальет.	'A kútgém rúddal, meghajolván a kútnál Néz bele, míg szomját oltja, A föld mélyéből, és sovány és ösztövért, Vért szív, mint egy óriás szunyog. Kérődznek az ökrök, a szomjúságtól felbőszülve, De a böglyök egyre jobban csípi őket. A fiúk lustasága nagyon nagy – Senki nem tölt vizet a vályúba'.
--	--

6. Az *öztövért kutágas hórihorgas gémmel* jelzős szerkezet jellegzetes népies kifejezés, az Arany-szövegben komplex képként szerepel. A *gém* szó jelentése Pásztor Emil Toldi-szótárában a következő: 'a kútágas két ága közötti tengelyen a mérleg karjaihoz hasonlóan föl-le mozgatható rúd; egyik végén kolonc van, másik vége a kúttal és rajta függő vödörrel „néz” a vízbe' (Pásztor 1986: 94). A *gém* képi környezetét a magyar szövegben a madárral való metaforikus szemantikai kapcsolata asszociálja.

Az orosz változatban a forrásnyelvi kifejezés alapjelentése megmarad ugyan: *журавль с шестом* 'kútgém rúddal', de a stilisztikai környezete megváltozik: elmarad a magyar *hórihorgas* jelző, a metaforából hasonlat lesz, és a sajátosan

aranyi mesélő narráció sem olvasható a célnyelvi szövegben. Más módosulások is vannak még a szövegrészben, pl. az *ösztvér* jelző transzmutációs eljárással a szöveg más részébe kerül, így a fordító szinonimikus ismétléses adjekciós szóalakzatot hoz létre az orosz *моу* 'sovány' szó betoldásával: *u моу, u сухонар* 'sovány és ösztvér'.

7. A kémel 'kémelel' alaki tájszót semleges szinonimájával, a *глядим* 'néz' jelentésű igével fordította Zabolockij.

8. A *delel* '(legelőre kihajtott jószág) déli pihenőt tart' (Pásztor 1986: 59) szót nem fordítja le Zabolockij. Helyette a *жуют* 'kérődznek' igét használja, amelynek jelentése ugyan sejteti a pihenést, de az orosz szó stílusértéke semleges, nem idézi fel az eredeti környezetet. Sőt, ellentétet alkot vele, mivel az ökrökre a nyugodt kérődzés jellemző.

9. A *Felült Lackó a béresek nyakára* közismert magyar népies szólás: 'Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevétől bágyadtan a munkára ráunt' (Arany János jegyzete). Ez a szólás is kimaradt az orosz szövegből. Zabolockij ugyan lefordítja a szólás tartalmát, de elvész a stilisztikai jelöltsége, bár egy népies stílusminősítésű szó, a *невпроворот* 'nagyon nagy' kompenzációképpen bekerül az orosz szövegbe.

A fenti kifejezések mintául szolgálnak az eredeti Toldi-szöveg és orosz célnyelvi szövegváltozatának egybevetésére, de a szöveg többi részein is hasonló megoldásokat találunk.

Összegzés, a fordítás értékelése

Az Arany költészetében megjelenő archaikus és népnyelvi elemek fordítását vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a szövegben található népnyelvi elemek, jelentésbeli és alaki tájszók lefordíthatók (vö. Lőrincz 2017). Természetesen kisebb-nagyobb kompenzációra szükség van azért is, mert tipológiailag eltérő nyelveken jöttek létre a szövegek, és zárt struktúrájú költői szövegről van szó, továbbá időben is több mint egy évszázad választja el egymástól a két szöveg keletkezését.

Irodalom

Bárczi Géza 1980. *A magyar nyelv múltja és jelene*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Barta János 2003. *Arany János és kortársai. I. Arany-tanulmányok*. Bitskey István – Görömbei András (szerk.): *Bibliotheca Studiorum Litterarium* 27. Csokonai Universitas Könyvtár. Kossuth Egyetemi Könyvtár. Debreceni Egyetem. Debrecen.

- Beke József 2014. *Archaikus elemek Arany János költészetében*. forrasfolyoirat. hu/1703/beke.pdf
- Benő Attila 2011. Műfordítás vagy pragmatikai adaptáció. In: Uő.: *A dolgok másik neve*. Komp-Press Kiadó. Kolozsvár. 137–182.
- Csúry Bálint 1935–36. *Szamosháti szótár I–II*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- ÉKsz – *Magyar értelmező kéziszótár* 1978. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Horváth László 2017. A Toldi szókészletének eredetéről. *Magyar Nyelv* 113: 450–466.
- Kappanyos András 2013. *Bajuszbögre, lefordíthatatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Akadémiai doktori értekezés. MTA. Budapest. real-d.mtak.hu/655/
- Kazakova, T. A. 2006. *Художественный перевод: в поисках истины*. (A műfordítás: az igazság nyomában). Перевод. Язык. Культура. Издательство Санкт-петербургского Универсиитета. Санкт-петербург.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga – Simigné Fenyő Sarolta 2000. *Angol–magyar fordítástechnika. A fordítás lexikája és grammatikája 2*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kulcsár Szabó Ernő 1998. A saját idegensége. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus Kiadó. Budapest. 93–111.
- Lőrincz Julianna 2017. Dialektus és fordítás. Arany Toldijának tájnyelvi elemei orosz fordításban. In: Czetter Ibolya – Hajba Beáta – Tóth Péter (szerk.): *VI. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely 2015. szept. 2–4*. Kiadja: Nyitrai Konstantin Filozófia Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács. Készült a Nyugat-magyarországi Savaria Egyetemi Központ Magyar Nyelvészeti Tanszékén. 465–472.
- Marszałek, Marek 1999. *Проблемы перевода донских диалектизмов на польский язык*. Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego. 22.
- Martinkó András 1954. A nyelvi archaizálás kérdései. *Magyar Nyelvőr* 78: 369–374.
- Minya Károly 2011. A neologizmusok és archaizmusok skaláris jellemzése. In: *Változó szókincsünk*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 118. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 107–109.
- Minya Károly 2017. *Tanítsuk-e a Toldit? Archaizmusok az elbeszélő költeményben*. Az Arany János emlékévé megnyitóján 2017. február 21-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhangzott előadás kézírata.
- Pásztor Emil 1986. *Toldi-szótár*. Tankönyvkiadó Vállalat. Budapest.

- Polgár Anikó 2003. *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Polgár Anikó 2011. Ráfogások Ovidiusra. Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatástörténetéből. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Rába György 1969. *A szép hűtlenek*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Riedl Frigyes 1887. *Arany János*. Hornyánszky Viktor akadémiai könyvtárus. Budapest.
- Szegedy-Maszák 1998. Fordítás és kánon. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus Kiadó. Budapest. 66–92.
- Szegedy-Maszák 2008. *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram. Pozsony.
- Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Toldi Éva 2016. Műfordítás, újraírás, recepció. *Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad, Volume XLI-1*. 467–480.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Toury, Gideon 1980. *In Search of a Theory of Translation*. The Porter Institute of Semiotics. Tel Aviv.
- Vándor Judit 2010. *Adaptáció és újrafordítás*. doktori.btk.elte.hu/lingv/vandorjudit/tezis.pdf
- Zsilka Tibor 2001. Jelentéseltolódás a műfordításban. In: *Értékközvetítés irodalomban és nyelvben*. Szerk. Alabán Ferenc. Univerzita Mateja Bela. Banská Bystrica, Filologicka Fakulta, Katedra Ugrofinských Jazykov. 26–34.